Ν. Μπουχάριν

Οι οικονομικές ρίζες του ιμπεριαλισμού[*]

Η μέχρι τώρα κριτική μας έχει δείξει, ότι η συν. Ρόζα Λούξεμπουργκ έχει άδικο σ' όλα τα στάδια της ανάλυσης για τη διαδικασία αναπαραγωγής, τόσο στο στάδιο όπου επεξεργάζεται τις πιο αφηρημένες προϋποθέσεις (δηλ. τη διαδικασία της διευρυμένης αναπαραγωγής όταν έχει αφαιρεθεί η χρηματική συνιστώσα), όσο επίσης και στο στάδιο όπου διαδοχικά συγκεκριμενοποιείται το πρόβλημα (παρότι ακόμα προϋποτίθεται μια γενικά αφηρημένη καπιταλιστική κοινωνία), δηλ. λαμβάνοντας υπ' όψη τη χρηματική συνιστώσα και την ανάλυση των κρίσεων. Πρέπει λοιπόν να στραφούμε σε πιο συγκεκριμένα ερωτήματα, δηλ. να ξεφύγουμε από το πλαίσιο ενός αφηρημένου καπιταλισμού και να φωτίσουμε το πρόβλημα της σχέσης του καπιταλιστικού οικονομικού χώρου προς τη μη καπιταλιστική περιφέρεια του.

Πριν όμως, πρέπει να εξετάσουμε τα μεθοδολογικά συμπεράσματα στα όποια καταλήγει βάσει των συλλογισμών της η Ρόζα Λούξεμπουργκ. Η ανάλυση αυτών των «συμπερασμάτων» θα μας διευκολύνει να περάσουμε σ' εκείνο το ερώτημα ακριβώς, του οποίου το περίγραμμα μόλις θίξαμε.

Δίνουμε το λόγο στη Ρόζα Λούξεμπουργκ:

«Ότι η εξήγηση των οικονομικών ριζών του ιμπεριαλισμού συνάγεται ειδικά από τους νόμους της συσσώρευσης του κεφαλαίου και ότι πρέπει να έρθει σε συμφωνία μαζί τους, δεν αμφισβητείται από κανένα. Και αυτό, διότι ήδη ο ιμπεριαλισμός, βάσει της γενικής εμπειρικής θεώρησης, δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια ειδική μέθοδος συσσώρευσης. Πως είναι όμως αυτό δυνατό, όταν στηριζόμαστε άκριτα(!) στην προϋπόθεση που υιοθετεί ο Μαρξ στο δεύτερο τόμο του «Κεφαλαίου», που είναι κομμένη - ραμμένη σε μια κοινωνία, όπου η καπιταλιστική παραγωγή είναι η μοναδική και όπου ολόκληρος ο πληθυσμός αποτελείται μόνο από κεφαλαιοκράτες και μισθωτούς; Με όποιο τρόπο και αν θέλει κανείς να προσδιορίσει πλησιέστερα τις εσωτερικές οικονομικές κινητήριες δυνάμεις του ιμπεριαλισμού, ένα είναι σε κάθε περίπτωση ξεκάθαρο και γενικά γνωστό: η ουσία του στηρίζεται στην εξάπλωση της εξουσίας του κεφαλαίου από τις παλιές καπιταλιστικές χώρες σε νέες περιοχές και στον οικονομικό και πολιτικό ανταγωνιστικό πόλεμο αυτών των χωρών γι' αυτές (τις νέες) περιοχές.

Ο Μαρξ όμως, όπως είδαμε, υποθέτει στο δεύτερο τόμο του «Κεφαλαίου», ότι όλος ο κόσμος είναι ήδη «ένα καπιταλιστικό έθνος» και ότι όλες οι άλλες μορφές οικονομίας και κοινωνίας έχουν ήδη εξαφανιστεί. Πως μπορούμε λοιπόν να εξηγήσουμε τον ιμπεριαλισμό σε μια τέτοια κοινωνία, όπου δεν υπάρχει χώρος γι' αυτόν;

Εδώ πιστεύω ότι πρέπει να ασκηθεί η κριτική (εννοείται όχι στην «ερώτηση» αλλά στον Μαρξ, Ν. Μπ.)· Η θεωρητική υπόθεση μιας κοινωνίας, που αποτελείται αποκλειστικά από κεφαλαιοκράτες και εργάτες, και που για συγκεκριμένους λόγους της εξέτασης είναι όπως στον πρώτο τόμο του «Κεφαλαίου» στην ανάλυση του μεμονωμένου κεφαλαίου και των πρακτικών εκμετάλλευσης του κεφαλαίου στο εργοστάσιο απόλυτα δικαιολογημένη και ταιριάζει στην περίσταση, μου φαίνεται αταίριαστη και ενοχλητική, όταν πρόκειται για τη συσσώρευση του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου (οι υπογραμμίσεις δικές μας Ν.Μπ.). Επειδή αυτή παρουσιάζει την αληθινή ιστορική διαδικασία της καπιταλιστικής ανάπτυξης, δεν μπορούμε κατά τη γνώμη μου να τη συλλάβουμε, όταν παραβλέπουμε όλους (Ν.Μπ.) τους όρους αυτής της ιστορικής πραγματικότητας. Η συσσώρευση του κεφαλαίου εξελίσσεται από την πρώτη μέχρι την τελευταία στιγμή μέσα σ' ένα χώρο από διάφορους προκαπιταλιστικούς σχηματισμούς, σε μια συνεχή πολιτική πάλη και με ασταμάτητες αλληλεπιδράσεις μαζί τους. Πως μπορούμε λοιπόν να συλλάβουμε σωστά αυτή τη διαδικασία και τους εσωτερικούς νόμους κίνησης της με μια άψυχη θεωρητική αφαίρεση, η οποία θεωρεί όλο αυτό το χώρο, αυτή την πάλη και αυτές τις αλληλεπιδράσεις σα να μην υπάρχουν;»[1]

Αυτό το απόσπασμα που, όπως είδαμε, από τη μια είναι μια συγκεκριμένη θεωρητική

---

[*] Ν. Μπουχάριν, "Οι οικονομικές ρίζες του ιμπεριαλισμού", μετάφραση: Μπάμπης Αντωνίου, *Θέσεις*, Τεύχος 3, περίοδος: Απρίλιος - Ιούνιος 1983,
http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=44&Itemid=29

συνόψιση, από την άλλη μας προσφέρει το μεθολογικό κλειδί για την επεξεργασία των περαιτέρω προβλημάτων, περιέχει περισσότερο μια ηθική ένσταση παρά μια λογική δύναμη πειθούς. Μάλιστα θα μπορούσε να πει κανείς ότι εδώ έχουμε να κάνουμε μ' ένα παράδειγμα, όπου εμφανίζεται από μια συγκεκριμένη σκοπιά μια βασική έλλειψη κατανόησης για το τι είναι η αφηρημένη - θεωρητική μέθοδος του Μαρξ, για το ποια είναι η ισχύς της, η καθοριστικότητά της, και, ταυτόχρονα, η ορθότητα αυτής της μεθόδου. Πρέπει δε να παραμείνουμε σ' αυτό το σημείο, γιατί έτσι θα κερδίσουμε χρόνο για τις περαιτέρω σκέψεις μας. Τα αποσπάσματα της Ρ. Λούξεμπουργκ που παραθέσαμε, θέλουμε λοιπόν να τα εξετάσουμε όσο το δυνατόν σε βάθος.

Πρώτον: Κατ' αρχήν είναι λανθασμένος ο ισχυρισμός της Ρ. Λ. σύμφωνα με τον οποίο στον πρώτο τόμο του «Κεφαλαίου» αναλύεται το «μεμονωμένο κεφάλαιο», δηλαδή το ατομικό κεφάλαιο, το ατομικό εργοστάσιο και ο ατομικός καπιταλιστής. Στον Μαρξ δεν θα βρούμε τίποτε παρόμοιο. Στο βαθμό που ο Μαρξ χρησιμοποιεί παρόμοια παραδείγματα, ο καπιταλιστής εμφανίζεται σαν ενσάρκωση του κεφαλαίου. Σ' ότι άφορα την ουσία του θέματος πρόκειται για την αντικειμενική κοινωνική μέθοδο θεώρησης των οικονομικών φαινομένων που είναι εξίσου χαρακτηριστική στον πρώτο τόμο όσο και στους άλλους τόμους του «Κεφαλαίου». Στον πρώτο τόμο γίνεται λόγος για την παραγωγή του κοινωνικού κεφαλαίου, στο δεύτερο για την κυκλοφορία του κοινωνικού κεφαλαίου και στον τρίτο για τη «συνολική διαδικασία», δηλ. για τη συνολική κίνηση του κοινωνικού κεφαλαίου.

Δεύτερον: Από όσα ειπώθηκαν συνάγεται, ότι η διαφοροποίηση των μεθόδων εξέτασης, που προτείνει η Ρ. Λ., δεν μπορεί σε καμιά περίπτωση να γίνει αποδεκτή. Πράγματι: η Ρ. Λ. τοποθετεί στο επίκεντρο το ζήτημα της αναπαραγωγής. Βγαίνοντας όμως αυτό το ζήτημα στην επιφάνεια, συμπαρασύρει φυσικά μαζί του και το ζήτημα της παραγωγής, διότι η αναπαραγωγή εκτός της παραγωγής, χωρίς παραγωγή, είναι παραλογισμός. Εάν δεν μπορεί τ\ διαδικασία συσσώρευσης, επομένως μαζί μ' αυτή επίσης η διαδικασία της διευρυμένης αναπαραγωγής, ν' αναλυθεί έξω από τη σχέση με το μη καπιταλιστικό χώρο, τότε είναι ανοησία να πιστεύουμε ότι κατά την ανάλυση της διαδικασίας παραγωγής του κεφαλαίου μπορούμε να παραβλέψουμε αυτή τη σχέση. Η «συνολική διαδικασία» θα φαινόταν πολύ όμορφη, αν από τη διαδικασία παραγωγής απαλείφαμε ολόκληρο το μη καπιταλιστικό οικονομικό χώρο, ενώ στη διαδικασία της κυκλοφορίας θα φιγουράριζαν αξίες, που ξεπηδούν κατευθείαν απ' αυτό το χώρο. Ένας τέτοιος διαχωρισμός της παραγωγής από την κυκλοφορία αντιφάσκει ριζικά με την άποψη της αναπαραγωγής.

Τρίτον: Τα παραπάνω επιβεβαιώνονται από τα παραπέρα συμπεράσματα της συγγραφέως της «Συσσώρευσης». Η συσσώρευση, τονίζει η Ρ. Λ., είναι μία πραγματική ιστορική διαδικασία και δεν θα έπρεπε να κάνουμε αφαίρεση από όλους τους ιστορικούς όρους αυτής της διαδικασίας. Κανείς όμως δεν προτείνει να παραβλέψουμε όλους τους ιστορικούς όρους. Παραβλέποντας όλους τους ιστορικούς ορούς σημαίνει επίσης πως κάνουμε αφαίρεση από την καπιταλιστική μορφή των παραγωγικών σχέσεων, δηλαδή ότι ακριβώς κάνει η αστική πολιτική οικονομία. Άλλο πράγμα όμως είναι να κάνουμε αφαίρεση από τα «τρίτα πρόσωπα» που δεν εντάσσονται στον καπιταλισμό. Ας εικονογραφήσουμε αυτό μ' ένα συγκεκριμένο παράδειγμα. Ας υποθέσουμε λοιπόν, ό,τι η καπιταλιστική υφαντουργία προμηθεύει τα προϊόντα της σε μικροπαραγωγούς. Αυτοί οι μικροπαραγωγοί πρέπει λοιπόν, εφ' όσον αγοράζουν, να πουλάνε και κάτι. Υποθέτουμε παρακάτω ότι πουλάνε βαμβάκι, δηλ. πρώτη όλη για τη βιομηχανία υφαντών. Δεν είναι όμως προφανές, ότι στο βαθμό που, σύμφωνα με το παράδειγμα της Ρ.Α., δεν επιτρέπεται κατά την ανάλυση της συσσώρευσης να κάνουμε αφαίρεση από τους μικρούς παραγωγούς, να μην επιτρέπεται αυτή η αφαίρεση και κατά την εξέταση της παραγωγής; Διότι εάν στην «πραγματική διαδικασία» πουλούμε υλικά ύφανσης στους μικροπαραγωγούς τότε πρέπει ν' αγοράσουμε απ΄ αυτούς βαμβάκι και μάλιστα για το σκοπό του να παράγουμε από το βαμβάκι αυτά τα υλικά.

Λοιπόν: Η δεν επιτρέπεται να παραβλέψουμε τα «τρίτα πρόσωπα», οπότε δεν μπορούμε να το κάνουμε και στην ανάλυση της παραγωγής του κεφαλαίου, η επιτρέπεται, οπόταν και το εφαρμόζουμε στην ανάλυση της διαδικασίας της συσσώρευσης. Ο δυϊσμός στη μέθοδο οδηγεί όπως δείξαμε σ' ένα παραλογισμό.

Τέταρτον: Μία τέτοια αφαίρεση είναι ολωσδιόλου δικαιολογημένη. Αυτονόητα πραγματοποιείται ιστορικά μέσα σ' ένα μη καπιταλιστικό χώρο, όχι μόνο η από την παραγωγή

αποσυνδεδεμένη «καπιταλιστική συσσώρευση», αλλά και ολόκληρος ο μηχανισμός της καπιταλιστικής παραγωγής, που είναι πάντοτε, με πολλαπλούς τρόπους, συγκεκριμένα, συνδεδεμένος με το μη καπιταλιστικό χώρο. Αυτό όμως δεν αποτελεί με κανένα τρόπο επιχείρημα ενάντια σε μια τέτοια αφαίρεση.[2] Πρέπει όμως να ξεκαθαρίσει κανείς, ότι η αφηρημένη θεωρία είναι ένα κλειδί για την κατανόηση της πραγματικότητας, ο τρόπος όμως με τον όποιο χειριζόμαστε αυτό το κλειδί, πρέπει να μας έχει γίνει κατανοητός. «Στην πραγματικότητα» βλέπουμε, ότι αξία και τιμή δεν είναι ποτέ ίδιες, ότι προσφορά και ζήτηση δεν καλύπτονται, ότι η εργατική τάξη δεν παίρνει την πλήρη αξία της εργατικής της δύναμης κ.τ.λ. Παρ' όλα αυτά επιτρέπουν οι αφαιρέσεις της θεωρίας να πλησιάσουμε τη λύση συγκεκριμένων προβλημάτων, στο βαθμό μόνο που οι άνθρωποι που χρησιμοποιούν αυτές τις αφαιρέσεις παραμένουν γνώστες του γεγονότος, ότι μεταξύ των αφαιρέσεων και των εφαρμογών τους στην άμεση εμπειρική πραγματικότητα μεσολαβεί μια σειρά λογικών βαθμίδων, οι όποιες δεν πρέπει να υπερπηδηθούν με κανένα τρόπο.

Πέμπτον: Σ' αυτά που ήδη αναπτύξαμε λεπτομερώς ενυπάρχει ήδη η απάντηση στο «κακόηθες» ζήτημα, που με πολλές παραλλαγές έθεσε η Ρ. Λ., δηλ. πως θα μπορούσε να εξηγήσει κανείς την αποικιακή ληστεία σε μια κοινωνία, στην οποία δεν υπάρχει χώρος για αποικίες, με άλλα λόγια, πως θα μπορούσε να εξηγήσει κανείς πράγματα που έχουν εκ των προτέρων αποκλεισθεί από μια ανάλυση. Ένα τέτοιο εγχείρημα θα έμοιαζε με τη προσπάθεια απάντησης του γνωστού φιλοσοφικού ζητήματος της οσμής ενός άοσμου τριαντάφυλλου.

Μήπως όμως είναι η επιχειρηματολογία της κριτικού μας τουλάχιστον σ' αυτό το σημείο πειστική; Ούτε στο ελάχιστο.

Πράγματι: Για να εξηγήσουμε τις αμφίπλευρες σχέσεις μεταξύ καπιταλιστικού και μη καπιταλιστικού χώρου, πρέπει να συμπεριλάβουμε στην εξέταση αυτό το μη καπιταλιστικό χώρο. Ο Μαρξ δεν έθεσε αυτό το ζήτημα στο «Κεφάλαιο». Εμείς πρέπει λοιπόν για να το λύσουμε να πλησιάσουμε από το αφηρημένο πιο πολύ στο συγκεκριμένο. Κάθε ανάλυση των σχέσεων μεταξύ του καπιταλιστικού κόσμου και των «τρίτων» προσώπων θα πρέπει να χαρακτηρίζεται από ένα πιο συγκεκριμένο χαρακτήρα απ' ότι οι θεωρητικές ερμηνείες του «Κεφαλαίου».

Αυτό εν τούτοις δεν αντιφάσκει καθόλου με τον ισχυρισμό, ότι η αφηρημένη θεωρία του Μαρξ δείχνει το δρόμο για τη λύση και αυτού του προβλήματος (θα δούμε παρακάτω ποιος είναι αυτός ο δρόμος). Πέραν τούτου αυτό δεν είναι επιχείρημα για να αποδεχθούμε μια ερμηνεία για τη συγκεκριμένη πραγματικότητα και τη συνεχή εμπειρική συνύπαρξη καπιταλιστικών και «τρίτων» προσώπων, η επίσης για την καπιταλιστική επέκταση, με τη βοήθεια λαθεμένων θεωρητικών επιχειρημάτων, όπως του ισχυρισμού, ότι είναι αδύνατη η συσσώρευση χωρίς την ύπαρξη μη καπιταλιστικού χώρου.

Εδώ φθάνουμε λοιπόν ήδη in médias res (στο εσωτερικό των πραγμάτων). Η συν. Ρ. Λ. μας επιφυλάσσει κατ' αρχάς μιαν απρόσμενη έκπληξη. Ισχυρίζεται λοιπόν ότι, εάν απορρίψουμε τη θεωρία της για το αδύνατο μιας συσσώρευσης μέσα σε μια καθαρά καπιταλιστική σφαίρα, τότε δεν επιτρέπεται να μιλάμε καθόλου για οποιεσδήποτε σχέσεις μεταξύ καπιταλισμού και τρίτων προσώπων. Αυτό παρουσιάζεται απ' αυτή (την Ρ. Λ.) με την όχι ιδιαίτερα ικανοποιητική θεώρηση της για το εξωτερικό εμπόριο. (Λέμε όχι ιδιαίτερα ικανοποιητική, διότι το εξωτερικό εμπόριο δεν προϋποθέτει με κανένα τρόπο μια κατ' ανάγκη διαφορά στον τρόπο παραγωγής).

Η συν. Ρ. Λ. γράφει σχετικά:

«Από τη σκοπιά της παραπάνω αντίληψης για την αναπαραγωγή (πρόκειται για τον Bulgakov, Ν. Μπ.) δεν υπάρχει πράγματι χώρος για το εξωτερικό εμπόριο. Εάν ο καπιταλισμός σχηματίζει σε κάθε χώρα στην αρχή (;!) της ανάπτυξης του αυτόν το συνειδητό "κλειστό κύκλο", στον όποιο γυρίζει, όπως μια γάτα γύρω από την ουρά της, και αυτοϊκανοποιείται, φτιάχνει δηλαδή για τον εαυτό του μια αγορά και είναι ο ίδιος παρόρμηση για διεύρυνση, τότε είναι επίσης κάθε καπιταλιστική χώρα από οικονομική άποψη ένα κλειστό αύτάρκες σύνολο. Τότε μόνο σε μια περίπτωση θα ήταν το εξωτερικό εμπόριο κατανοητό: σαν μέσο να καλυφθούν οι φυσικές ελλείψεις μιας χώρας σε ορισμένα προϊόντα του εδάφους και του κλίματος με εισαγωγή απ' έξω, μόνο σαν αναγκαστικές εισαγωγές πρώτων υλών η ειδών διατροφής... Η διεθνής κυκλοφορία εμπορευμάτων εμφανίζεται εδώ όχι στηριγμένη στη φύση του τρόπου παραγωγής αλλά στους φυσικούς ορούς των χωρών οπωσδήποτε μια θεωρία, που είναι δανεισμένη όχι από τον Μαρξ αλλά από γερμανούς

λόγιους της αστικής πολιτικής οικονομίας».[3]

Εάν παραβλέψει κανείς κατόπιν τούτων τους φυσικούς όρους του διεθνούς καταμερισμού εργασίας (πως μπορεί να συμβεί κάτι τέτοιο χωρίς να αμαρτήσει κανείς απέναντι στο "Άγιο Πνεύμα της «συγκεκριμένης ιστορικής διαδικασίας»;), τότε παραμένει το «εξωτερικό εμπόριο» (σωστότερα η ανταλλαγή με το μη καπιταλιστικό χώρο) ανεξήγητο. Αυτό είναι μια θέση της Ρ. Λ. Αυτή η θέση πρέπει να διαθέτει μια «συντριπτική» δύναμη.

Όμως, όπως είναι γνωστό, τίποτε δεν τρώγεται τόσο ζεστό, όσο έχει μαγειρευτεί. Ας εξετάσουμε την «ορμητική» απόδειξη της Ρ. Λ. Πριν πρέπει όμως να παραμερίσουμε πάλι τη σύγχυση που η συγγραφέας της Συσσώρευσης εισάγει στην παρουσίαση της εξ αιτίας της ανικανότητας της να αποκτήσει τη σωστή αντίληψη σχετικά με το μεθοδολογικό ζήτημα της σχέσης του Αφηρημένου - θεωρητικού προς το Συγκεκριμένο - Ιστορικό. Μία «απομονωμένη», «αφηρημένη», «καθαρά καπιταλιστική» κοινωνία δεν υπήρξε ποτέ και πουθενά και δεν θα μπορούσε πουθενά να υπάρξει αυτό το ξέρει ο καθένας. Γράφοντας κατόπιν τούτων η συν. Ρ. Λ: «Εάν ο καπιταλισμός σχηματίζει σε κάθε χώρα αμέσως με το ξεκίνημα της ανάπτυξης του» εκείνο το μοιραίο «κλειστό κύκλο» κ.τ.λ. τότε αυτό δεν ανήκει καθόλου στο ζήτημα, διότι κανένας δεν ισχυρίστηκε, ότι ο καπιταλισμός έβρασε στο ζουμί του κάπου η μάλιστα «σε κάθε χώρα», ακόμη δε περισσότερο «στην αρχή της ανάπτυξης του» ούτε τον κατηγόρησε κανείς για αγαμία η για αμαρτωλές σχέσεις με τους μη καπιταλιστικούς παραγωγούς.

Αντίθετα παντού και πάντοτε αυτός εξάπλωσε την επιρροή του προς τη μη καπιταλιστική περιφέρεια, την οποία πάντοτε κακοποίησε ad majorem gloriam (χάριν της μεγαλύτερης δόξας).

Γιατί λοιπόν ο τρόμος; Γιατί λοιπόν η χρησιμοποίηση όλων αυτών των «Άλλα», που η αξία τους είναι μηδέν όπως βλέπει κανείς; Ποια είναι λοιπόν η πραγματική αίτια της καπιταλιστικής εξάπλωσης;

Πρώτον στηρίζεται στις δυσκολίες που αν δεν προκύπτουν από μια απόλυτη και διαρκή υπερπαραγωγή, προκύπτουν όμως από τις κρίσεις και όλες τις συνέπειες τους.

Δεύτερον (κάτι που είναι ασύγκριτα σπουδαιότερο γιατί πρόκειται για ένα παράγοντα που επενεργεί μόνιμα) βασίζεται στη δυνατότητα να αποκομίσει απ' έξω ένα μεγαλύτερο κέρδος.

Ότι αφορά την πρώτη αίτία, δεν χρειάζεται να το εξηγήσουμε πιο εκτεταμένα. Εάν έχουμε π.χ. μια προσωρινή υπερπαραγωγή (κρίση) με μια ταυτόχρονη ύπαρξη μιας «επιπλέον» αγοράς διάθεσης, το ρεύμα των εμπορευμάτων θα εκχειλίσει φυσικά σ' αυτή και θα επακολουθήσει, στη βάση νέων οικονομικών σχέσεων, μία επιπλέον διεύρυνση της παραγωγής κ.τ.λ. Αυτό είναι προφανές ότι δεν θα κλονίσει στο ελάχιστο τη δυνατότητα της συσσώρευσης σε μια καθαρά καπιταλιστική κοινωνία. Εάν δεν υπήρχε καμιά επιπλέον αγορά, τότε αυτή η κατάσταση μόνη της δεν θα ήταν σε θέση να αφαιρέσει τη βάση για την ύπαρξη του καπιταλισμού, θα μπορούσαμε να σκεφτούμε ότι αυτός θα εξακολουθούσε να υπάρχει. Εάν τουναντίον υπήρχε μια τέτοια αγορά τότε θα πραγματοποιόταν η συγκεκριμένη ανάπτυξη αναγκαστικά στην κατεύθυνση της μικρότερης αντίστασης· αν δεν υπήρχε η αγορά αυτό θα ήταν αδύνατο.

Ότι άφορα τη δεύτερη αίτία, τα πράγματα είναι πιο μπλεγμένα, ώστε να είμαστε αναγκασμένοι να αφιερώσουμε μεγαλύτερη προσοχή σ' αυτό το ζήτημα, παρ' όλο που αυτό εξετάστηκε διεξοδικά από τον Μαρξ. Μας προξενεί μόνο κατάπληξη που η Ρ. Λ. το παράβλεψε.

Αναφέραμε ήδη σε άλλη περίπτωση τα παρακάτω λόγια του Μαρξ:

«Ο Say στα σχόλια του για τη μετάφραση του Ricardo από τον Conotancio έχει μόνο μία σωστή παρατήρηση για το εξωτερικό εμπόριο. Ζημία και κέρδος εξισώνονται μέσα στην ίδια χώρα όχι όμως ανάμεσα σε δύο διαφορετικές χώρες. Και ακριβώς η θεωρία του Ricardo παρατηρεί πράγμα που δεν σημειώνει ο Say ότι μπορεί να γίνει ανταλλαγή τριών ήμερων εργασίας μιας χώρας με μία (μέρα) μιας άλλης χώρας (από τη σκοπιά αυτής της θεωρίας, Ν. Μπ.). Ο νόμος της αξίας αποκτάει εδώ ουσιαστικές μετατροπές. Όπως σχετίζεται μέσα σε μια χώρα η ειδικευμένη και πολύπλοκη εργασία προς την ανειδίκευτη και απλή, έτσι είναι δυνατό να σχετίζονται και οι ήμερες εργασίας διαφορετικών χωρών. Στην περίπτωση αυτή σημαίνει ότι η πλουσιότερη χώρα εκμεταλλεύεται τη φτωχότερη, ακόμη κι όταν η τελευταία κερδίζει απ' την ανταλλαγή, όπως ανάπτυξε και ο J. St. Mill στο «Some unsettled questions etc»[4]

Λοιπόν: Ακόμη και στην περίπτωση που η «φτωχότερη χώρα» κερδίζει κατά την ανταλλαγή,

αποκομίζει η «πλουσιότερη χώρα» ένα πρόσθετο κέρδος.

Την ίδια σκέψη διατυπώνει οξύτερα ο Μαρξ στο «Κεφάλαιο»: «Κεφάλαια, που είναι τοποθετημένα στο εξωτερικό εμπόριο, μπορούν να αποφέρουν υψηλότερο ποσοστό κέρδους, πρώτο, γιατί εδώ γίνεται συναγωνισμός με εμπορεύματα, που παράγονται από χώρες με μικρότερες ευκολίες παραγωγής, έτσι ώστε η πιο προοδευμένη χώρα πουλάει τα εμπορεύματα της πάνω απ' την αξία τους, μόλο που τα πουλάει πιο φτηνά από των συναγωνιζόμενων χωρών. Το ποσοστό του κέρδους ανεβαίνει, εφ' όσον η εργασία της πιο προοδευμένης χώρας αξιοποιείται εδώ σαν εργασία μεγαλύτερου ειδικού βάρους, ανεβαίνει το ποσοστό του κέρδους, γιατί η εργασία, που πληρώνεται όχι σαν ποιοτικά ανώτερη εργασία, πουλιέται σαν τέτοια. Το ίδιο πράγμα μπορεί να συμβεί και με τη χώρα, στην οποία στέλνονται εμπορεύματα και από την οποία προμηθεύονται εμπορεύματα. Μπορεί δηλαδή η χώρα αυτή να δίνει in natura (σε είδος) περισσότερη υλοποιημένη εργασία απ' ότι παίρνει, παρ' όλο που παίρνει το εμπόρευμα πιο φτηνά απ' ότι θα μπορούσε να το παράγει η ίδια. Ακριβώς, όπως ο εργοστασιάρχης, που χρησιμοποιεί μια νέα εφεύρεση προτού γενικευθεί η χρησιμοποίηση της, πουλάει πιο φτηνά από τους άλλους, που τον συναγωνίζονται και που ωστόσο πουλάει το εμπόρευμα του πάνω απ' την ατομική του αξία, δηλαδή αξιοποιεί σαν υπερεργασία την ειδικά μεγαλύτερη παραγωγική δύναμη της εργασίας που χρησιμοποιεί, πραγματοποιεί έτσι ένα πρόσθετο κέρδος. Από την άλλη, όσον άφορα τα κεφάλαια, που έχουν επενδυθεί στις αποικίες κ.λπ. μπορούν να αποφέρουν υψηλότερα ποσοστά κέρδους, γιατί εκεί, λόγω του χαμηλότερου επιπέδου ανάπτυξης, το ποσοστό κέρδους στέκει γενικά πιο ψηλά, όπως επίσης στέκει πιο ψηλά και ο βαθμός εκμετάλλευσης της εργασίας, όταν χρησιμοποιούν δούλους, κουλή, κ.λπ. Γιατί τώρα τα υψηλότερα αυτά ποσοστά κέρδους, που αποφέρουν τα επενδυμένα σε ορισμένους κλάδους κεφάλαια, και που τα μεταφέρουν σε συνέχεια στην πατρίδα τους, δεν πρέπει εδώ εφ' όσον δεν στέκουν εμπόδιο μονοπώλια να μπαίνουν στη διαμόρφωση του γενικού ποσοστού κέρδους, που έτσι θα το ανέβαζαν pro tanto (αντίστοιχα) το ζήτημα αυτό παραμένει ακατανόητο».[5]

Στο τέλος θα παραθέσουμε ένα ακόμη σημείο που αναφέρθηκε ήδη από τη Ρ. Λ. όπου αυτή κατά παράξενο τρόπο δεν παρατηρεί, ότι αυτό το απόσπασμα έρχεται σε ριζική αντίφαση με τη θεωρία της. Βεβαιότατα σ' αυτή την περίπτωση δεν πρόκειται για προϊόντα αλλά για κεφάλαιο, δεν πρόκειται για εξαγωγή εμπορευμάτων αλλά για εξαγωγή κεφαλαίων. Όπως όμως έχουμε ήδη δείξει με αφορμή την ανάλυση της αναπαραγωγής αυτή η διαφορά από τη σκοπιά του παρόντος ζητήματος είναι ασήμαντη (σημαντική είναι αυτή η διαφορά από άλλες σκοπιές αυτό όμως δεν ανήκει αυτή τη στιγμή στο δικό μας ζήτημα). Τι έλεγε λοιπόν ο Μαρξ για την εξαγωγή κεφαλαίων; «Εάν στέλνεται κεφάλαιο στο εξωτερικό», διαβάζουμε σ' αυτόν «αυτό γίνεται όχι γιατί ήταν αδύνατο να απασχοληθεί στο εσωτερικό. Συμβαίνει διότι μπορεί να απασχοληθεί στο εξωτερικό με μεγαλύτερο ποσοστό κέρδους».[6]

Συνακόλουθα:

1. 'Εάν πρόκειται για μια ευκαιριακή ανταλλαγή τότε αποκομίζει το εμπορικό κεφάλαιο με όλους τους τρόπους, συμπεριλαμβανομένης της απάτης, της βίας και της ληστείας, ένα πρόσθετο κέρδος.

2. Εάν η εξωτερική ανταλλαγή γίνει ένα μόνιμο φαινόμενο τότε αποκομίζει αναπόφευκτα η χώρα με την υψηλότερη δομή ένα πρόσθετο κέρδος.

3. Εάν εξάγεται κεφάλαιο τότε συμβαίνει αυτό για την απόκτηση ενός πρόσθετου κέρδους.

Θα πρέπει μόνο να απορήσει κανείς που η συν. Ρ. Λ. η οποία έθεσε με τέτοια οξύτητα το πρόβλημα του κέρδους, σαν μια ειδική κατηγορία της καπιταλιστικής κοινωνίας, έμεινε σ' άλλα σημεία της εργασίας της κουφή και τυφλή και ειδικά εκεί, όπου το πρόβλημα θα έπρεπε να τονιστεί ιδιαίτερα: Ότι το κέρδος, κέρδος και πάλι κέρδος, συνιστά ένα «σκοπό» και μια «κινητήρια δύναμη», είναι βέβαια ένας Ισχυρισμός που έγινε βαθμιαία ένας κοινός τόπος για τον καθένα. Πως θα μπορούσε κανείς όμως σε μια ανάλυση της κίνησης εμπορευμάτων και κεφαλαίων από μια χώρα σε μια άλλη να παραλείψει το ζήτημα του ύψους του κέρδους;

Βλέπουμε λοιπόν, ότι η αυστηρή κριτικός του Μαρξ παράβλεψε σ' αυτό το ζήτημα μια από τις σπουδαιότερες μαρξιστικές προτάσεις. Λοιπόν η Ρ. Λ. ισχυρίζεται πολύ άδικα, ότι έλυσε το πρόβλημα «στο πνεύμα» του μαρξιστικού συστήματος. Άπλα αυτό δεν ισχύει. Η λύση αντιφάσκει και στο γράμμα και στο «πνεύμα» της μαρξιστικής διδασκαλίας. Σ' αυτό το σημείο κατρακύλησε η

Ρ. Λ. απαρατήρητα στη μικροαστική αντίληψη των λαϊκιστών.

Εδώ συναντάμε ένα από τα σπουδαιότερα και πιο ενδιαφέρονται γενικά ζητήματα που είναι πολύ σημαντικά για την αξιολόγηση της θεωρίας της Ρ. Λ.

Ο αναγνώστης θάχει ήδη παρατηρήσει, πόσο παράξενα διαμορφώνεται στη Ρ. Λ. το ζήτημα των οικονομικών ριζών της καπιταλιστικής επέκτασης. Επειδή παραβλέπει τη ροπή για το κυνήγι μεγαλύτερου κέρδους, η Ρ. Λ. ανάγει τα πάντα στο γυμνό τύπο της δυνατότητας μιας πραγματοποίησης. Γιατί «χρειάζεται» το κεφάλαιο Ένα «μη καπιταλιστικό χώρο»; Για την πραγματοποίηση της υπεραξίας που δεν μπορεί να υλοποιηθεί μέσα στην καπιταλιστική οικονομική σφαίρα. Μ' αυτό τον τρόπο διαχωρίζεται το πρόβλημα της πραγματοποίησης από το πρόβλημα του υψηλότερου κέρδους κι ακολούθως από το ζήτημα της εκμετάλλευσης μη καπιταλιστικών οικονομικών μορφών. Μία αξιοσημείωτη θεωρητική αντίφαση. Η Ρ. Λ. που θέλει να είναι υπερεπαναστάτρια και δίνει πράγματι μια μεγαλοπρεπή, με ιδιοφυή μαεστρία σχεδιασμένη, περιγραφή της αποικιακής εκμετάλλευσης, μας προσφέρει μια θεωρία, μέσα από την οποία, όσον άφορα το θεωρητικό πυρήνα του ζητήματος, εξαλείφεται και αποδυναμώνεται ακριβώς η καπιταλιστική πραγματικότητα.

Η συν. Ρ. Λ. περιγράφει αυτή την πραγματικότητα εξαιρετικά. Σχεδιάζει με εξαιρετική παραστατικότητα μία εικόνα της ανήλεους καταστροφής των τρίτων προσώπων για τη δόξα του καπιταλιστικού πολιτισμού. Συμπυκνώνει αυτή την πλευρά της συσσώρευσης με τα παρακάτω λόγια:

«Εδώ κυριαρχούν σαν μέθοδοι αποικιακής πολιτικής το διεθνές σύστημα δανείων, η πολιτική των σφαιρών συμφερόντων, οι πόλεμοι. 'Εδώ εμφανίζονται εντελώς απροκάλυπτα και ανοικτά η βία, η απάτη, η καταπίεση, η λεηλασία και απαιτεί πολύ κόπο, μέσα σ' αυτό τον κυκεώνα πολιτικών βιαιοτήτων και αναμετρήσεων δύναμης, να βρει κανείς τους αυστηρούς νόμους της οικονομικής διαδικασίας».[7]

Περίφημα! Μόνο κρίμα που η συν. Ρ. Λ. δεν ψάχνει τους «αυστηρούς νόμους της οικονομικής διαδικασίας» εκεί που θα έπρεπε να τους ψάξει.

Πράγματι: Ποια θεμελιώδη τάση διαπιστώνουμε στις αμοιβαίες σχέσεις μεταξύ καπιταλιστικών και μη καπιταλιστικών σφαιρών, όταν κατεβαίνουμε άπα τα ύψη της αφαίρεσης του «Κεφαλαίου» και ενσωματώνουμε στις αναλύσεις μας τα «τρίτα πρόσωπα»; Σ' αυτό μπορεί να δώσει κανείς μία μόνο απάντηση, την τάση να καταβροχθισθεί το μη καπιταλιστικό οικοδόμημα, να οδηγηθεί στην εξαφάνιση.

Με τι είναι αυτή η διαδικασία συνδεδεμένη; Φυσικά με την εκμετάλλευση αυτών των μορφών από το κεφάλαιο. Αυτή η εκμετάλλευση σχετίζεται από την πλευρά της με την επίτευξη ενός υψηλότερου κέρδους, που παριστά τη «ψυχή» και την «κινητήρια δύναμη» της καπιταλιστικής οικονομίας. Αυξημένο κέρδος, εκμετάλλευση, καταστροφή και παρακμή συνιστούν τα μέλη της πραγματικής σχέσης της καπιταλιστικής σφαίρας προς το μη καπιταλιστικό χώρο στο βαθμό που θέλουμε να τονίσουμε το θεμελιώδες, ουσιώδες και γενικό του μηχανισμού αυτής της σχέσης. Σ' αυτό βασίζονται οι «αυστηροί νόμοι της οικονομικής διαδικασίας».

Και στη Ρόζα Λούξεμπουργκ;

Λοιπόν εδώ ταιριάζουν μόνο λίγο οι «αυστηροί νόμοι» δυστυχώς! στη θυελλώδη και βίαια πραγματικότητα. Γι αυτήν δεν είναι παρά μόνο «επαρκείς». Κι αυτό γιατί η Ρόζα αντί να τονίζει την εκμετάλλευση, το πρόσθετο κέρδος και τα παρόμοια, τονίζει το γυμνό τύπο της πραγματοποίησης. Αυτονόητα είναι αδύνατη η επίτευξη του πρόσθετου κέρδους χωρίς την πραγματοποίηση. Η επίτευξη πρόσθετου κέρδους σημαίνει ήδη πραγματοποίηση. Το οικονομικά ουσιώδες όμως δεν συνίσταται στο ότι υπάρχει ακριβώς μια πραγματοποίηση, αλλά μια πραγματοποίηση πρόσθετου κέρδους. Σ' αυτό συνίσταται η ιδιαιτερότητα του φαινόμενου που είναι συνδεδεμένο με την εξάπλωση του κεφαλαίου. Όποιος δεν το καταλαβαίνει ωραιοποιεί θέλοντας και μη την πραγματικότητα. Γι αυτό και δεν θα είναι σε θέση να εξηγήσει τα πραγματικά γεγονότα, ενώ και αν τα παίρνει υπ' όψη του στην περιγραφή των πραγμάτων. Ένα τέτοιο παράδοξο παρατηρούμε και στη Ρ. Λ.

Ας εξετάσουμε την περίπτωση πιο διεξοδικά.

Πως μας παρουσιάζει η συγγραφέας της «συσσώρευσης» το μηχανισμό της αλληλεπίδρασης

μεταξύ καπιταλιστικού και μη καπιταλιστικού χώρου; όπως παρακάτω: οι καπιταλιστές δεν μπορούν να πραγματοποιήσουν εντός της καπιταλιστικής σφαίρας την προς συσσώρευση υπεραξία, γιατί δεν μπορεί να αγορασθεί ούτε από τους εργάτες ούτε από τους καπιταλιστές. Αυτό το τμήμα της αξίας πουλιέται στα «τρίτα πρόσωπα». Οι καπιταλιστές τους παραδίδουν μέσα παραγωγής και κατανάλωσης, παίρνουν χρήμα και αγοράζουν από την πλευρά τους από τα τρίτα πρόσωπα τις αναγκαίες πρώτες όλες κ.τ.λ. Μ' αυτό τον τρόπο μπορούν οι καπιταλιστές να συσσωρεύουν και να παράγουν και τα «τρίτα πρόσωπα» να παράγουν. Αντάλλαξαν δηλ. ισοδύναμα πράγματα. Η πραγματοποίηση, δηλ. η αλλαγή της φυσικής - υλικής μορφής μιας συγκεκριμένης αξίας, έλαβε χώρα. Τι συμβαίνει παρακάτω; Προς έκπληξη μας το ίδιο. ΟΙ καπιταλιστές παρήγαν με τη βοήθεια των εργατών τους μία ακόμη μεγαλύτερη υπεραξία. Όμως και τα τρίτα πρόσωπα, που αποκόμισαν ένα ισοδύναμο μπόρεσαν να διευρύνουν την παραγωγή τους και συνεπώς να αυξήσουν τη ζήτηση τους. Και έτσι εκπληρώνουν πρόθυμα εκ νέου την υπηρεσία που είχαν προσφέρει στο κεφάλαιο. Και οι δύο πλευρές είναι εξαιρετικά ευχαριστημένες «χορτάτοι λύκοι, ανέγγιχτα πρόβατα». Πραγματοποίηση και «τρίτα πρόσωπα» αισθάνονται πολύ καλά. Έτσι επαναλαμβάνονται συνέχεια μία αναπαραγωγή του ίδιου εξαιρετικά ειρηνικού κοινού παιγνιδιού, μιας δηλ. ιδιαίτερα ιδιόμορφης ανταλλαγής αμοιβαίων «υπηρεσιών» εντελώς στο νόημα του Απόστολου της αρμονίας Bastiat και Σία: ο καπιταλιστής παρέχει «μια υπηρεσία» στην άλλη πλευρά προσφέροντας μέσα παραγωγής και κατανάλωσης ενώ «το τρίτο πρόσωπο» του το ανταποδίδει σε αντίστοιχη μορφή υποστηρίζοντας με όλες τις δυνάμεις αυτή την ιδιότροπη συναλλαγή. Αυτό το ειδυλλιακό γαϊτανάκι για να χρησιμοποιήσουμε μια αγαπημένη έκφραση της Ρ. Λ. συνεχίζεται μ' αυτό τον τρόπο. Αυτή η θελκτική εικόνα δεν προξενεί παρ' όλα αυτά στην πνευματώδη κριτικό των μαρξιστικών σχημάτων, ούτε οργή ούτε αμφιβολία.[8] Σε τι πλέγμα αντιφάσεων όμως περιπλέκεται η Ρ. Λ., τόσο αναφορικά με τη μαρξιστική θεωρία, όσο με εκείνη «την πραγματική Ιστορική διαδικασία», την οποία τόσο ευχάριστα εμφανίζει σαν ατού της, θα μας διδάξει το παρακάτω παράδειγμα:

Ως γνωστόν ακολούθησε το κεφάλαιο, ήδη από τα αρχικά στάδια της ανάπτυξης του, μια ορμητική αποικιακή πολιτική. Κατά τη διάρκεια της είχε στη διάθεση του «τρίτα πρόσωπα» σε πλήρη αφθονία. Αγρότες, μικροβιοτέχνες κ.λπ. Τι χρειαζόταν λοιπόν «να περιπλανηθεί στα πέρατα του κόσμου»; Τη φυσική «αιτία» (υπερπόντια προϊόντα άλλου τύπου κ.τ.λ.) την απορρίπτει η ίδια η Ρ. Λ. Μήπως λόγω της πραγματοποίησης; Αυτοί όμως, είχαν ένα ολόκληρο ωκεανό «τρίτων προσώπων» στη διάθεση τους. Ακόμα μια φορά: Τι τραβάει λοιπόν αυτούς τους παράξενους καπιταλιστές στις μακρινές χώρες; Αυτή την ερώτηση δεν μπορεί να την απαντήσει η Ρ. Α., όσο παραμένει στο έδαφος της δικιάς της θεωρίας.

Κατ' αυτόν τον τρόπο μάλιστα εμφανίζεται και το εξωτερικό εμπόριο ανεξήγητο όχι από τη σκοπιά του Μαρξ και των ορθοδόξων μαθητών του όσο αντίθετα από τη σκοπιά ακριβώς της Ρ. Λ.

Ένα ανάλογο σφάλμα διαπράττει η συγγραφέας της «συσσώρευσης» και σε μια άλλη κατεύθυνση. Είδαμε ήδη ποια ανάποδη μορφή πήρε σ' αυτήν το ζήτημα των αγορών διάθεσης των εμπορευμάτων και των κινητηρίων δυνάμεων για την κατάκτηση των αγορών. Κατά τον ίδιο τρόπο ανάποδα τοποθετεί λοιπόν η Ρ. Λ. και το ζήτημα των αγορών εργατικής δύναμης.

Στον καθένα είναι γνωστή η πραγματικότητα του εμπειρικού γεγονότος, ότι διεξάγεται ένα κυνήγι για αποικιακή εργατική δύναμη. Σε τι στηρίζεται αυτό το κυνήγι; Γιατί ψάχνει το κεφάλαιο «κίτρινη εργασία;» Μήπως γιατί του έλειπαν άλλες εργατικές δυνάμεις η επειδή δεν θα μπορούσε να υπάρχει χωρίς συμπληρωματικές εργατικές δύναμης γιατί δεν θα του έφταναν οι δικές του;

Με κανένα τρόπο! Ο λόγος είναι άπλα, ότι στο κυνηγητό για μέγιστο κέρδος ψάχνει για φθηνότερη εργατική δύναμη με ταυτόχρονα ύψιστο ποσοστό εκμετάλλευσης και τα σχετικά. Αύτη η διαφορά στην αμοιβή της εργασίας, από την όποια εξαρτάται σαν συνάρτηση το ύψος του κέρδους, είναι η πραγματική αιτία αυτού του κυνηγητου.

Εντελώς διαφορετικά θεωρεί τα πράγματα η Ρ. Λ. Ας της ξαναδώσουμε το λόγο, για να μπορέσουμε να αποδείξουμε κατόπιν πόσο επικίνδυνο είναι για κάποιον, που θέλει να παραμένει, στο πεδίο της θεωρίας, επαναστάτης, να «κριτικάρει» τον Μαρξ.

«Μέχρι τώρα, γράφει η Ρ. Λούξεμπουργκ, εξετάσαμε τη συσσώρευση μόνο από την άποψη της υπεραξίας και του σταθερού κεφαλαίου. Το τρίτο βασικό σημείο της συσσώρευσης είναι το μεταβλητό κεφάλαιο. Η αυξανόμενη συσσώρευση συνοδεύεται από αυξανόμενο μεταβλητό

κεφάλαιο... Στις βασικές προϋποθέσεις λοιπόν της συσσώρευσης ανήκει μια εισροή ζωντανής εργασίας, προσαρμοσμένης στις ανάγκες της συσσώρευσης... Η αύξηση αυτής της ποσότητας επιτυγχάνεται εν μέρει όσο επιτρέπουν οι συνθήκες με παράταση της ημέρας εργασίας και εντατικοποίηση της δουλειάς. Αυτή η αύξηση της ζωντανής εργασίας στις δύο αυτές περιπτώσεις είτε δεν εκφράζεται καθόλου είτε εκφράζεται μόνο σε περιορισμένο βαθμό (σαν αμοιβή υπερωρίας), στην αύξηση του μεταβλητού κεφαλαίου. Άλλωστε και οι δύο μέθοδοι βρίσκουν εν μέρει σε φυσικές και εν μέρει σε κοινωνικές αντιστάσεις τα καθορισμένα και αρκετά στενά περιθώρια τους, τα όποια και δεν μπορούν να υπερβούν. Η συνεχιζόμενη αύξηση του μεταβλητού κεφαλαίου που συνοδεύει τη συσσώρευση πρέπει λοιπόν να εκφραστεί σε ένα αυξανόμενο αριθμό απασχολούμενου εργατικού δυναμικού. Από που θα έρθουν αυτά τα συμπληρωματικά εργατικά χέρια;»[9]

Αφού έθεσε η Ρ. Λ. αυτό το ζήτημα και εξέτασε τη λύση του Μαρξ (ο Μαρξ είχε και εδώ στο μυαλό του μια αφηρημένη ανάλυση) φθάνει (η Ρ. Λ.) στο συμπέρασμα ότι αυτή η λύση είναι ολοφάνερα μη ικανοποιητική...

«Η φυσική αναπαραγωγή της εργατικής τάξης, σαν μοναδική (!) βάση για τις κινήσεις του κεφαλαίου, θα απέκλειε τη συνέχιση της συσσώρευσης με την περιοδική εναλλαγή της έντασης και της εξασθένησης όπως και με την απότομη επέκταση του πεδίου παραγωγής και έτσι θα έκανε την ίδια την αναπαραγωγή αδύνατη.»[10]

«Ο Μαρξ δεν λάμβανε ακριβώς υπ' όψη τη συνεχή μετάβαση εργατικού δυναμικού από τις μη καπιταλιστικές σχέσεις στις καπιταλιστικές, σαν προϊόν που προκύπτει όχι από τον καπιταλιστικό, αλλά τους προκαπιταλιστικούς τρόπους παραγωγής, στην προοδευτική διαδικασία της συντριβής και διάλυσης τους. Εδώ όμως δεν ανήκει μόνο η αποσύνθεση της ευρωπαϊκής αγροτικής οικονομίας και χειροτεχνίας αλλά επίσης και η αποσύνθεση των διαφόρων πρωτόγονων παραγωγικών και κοινωνικών μορφών σε εξωευρωπαϊκές χώρες.

"Όσο λίγο μπορεί να περιοριστεί η καπιταλιστική παραγωγή στους φυσικούς πόρους και στις παραγωγικές δυνάμεις της εύκρατης ζώνης (Λοιπόν, λοιπόν! Δεν προέρχεται αυτό από τους γερμανούς σοφούς; Ν. Μπ.), τόσο λίγο μπορεί να τα βγάλει πέρα μόνο με την εργατική δύναμη της λευκής φυλής».[11]

«Η καπιταλιστική παραγωγή δεν είναι σε θέση να αντεπεξέλθει χωρίς εργατικά χέρια από άλλους κοινωνικούς σχηματισμούς».[12]

Αυτές οι με την πρώτη ματιά τόσο αγνές παρατηρήσεις καταλήγουν όμως στην πραγματικότητα σε μια άρνηση των ουσιωδών στοιχείων της οικονομικής θεωρίας του Μαρξ και οδηγούν αναντίρρητα σε οπορτουνιστικά συμπεράσματα.

Ας προσπαθήσουμε εδώ πάλι να ξεμπλέξουμε αυτό το κουβάρι των αντιφάσεων, που περιέχεται στα αποσπάσματα που παραθέσαμε.

Κατ' αρχάς πρέπει να επιστήσουμε την προσοχή σε μια σύγχυση, που είναι χαρακτηριστική για όλο το βιβλίο της συν. Ρ. Λ. Ακόμα και εδώ μπερδεύει το αφηρημένο με το συγκεκριμένο: παίρνοντας τα πράγματα συγκεκριμένα, προέρχεται ο κύριος όγκος της συμπληρωματικής εργατικής δύναμης από την ύπαιθρο, από τη μη καπιταλιστική σφαίρα της οικονομίας. Αυτό όμως πραγματικά δε θάπρεπε ν' αποτελεί αίτία για τη Ρ. Λ., να δανείζεται επιχειρήματα ακριβώς από τον αστό Franz Oppenheimer που πιστεύει ότι δίνει το «τελικό» χτύπημα στο δράκο Μαρξ με το να υποδείχνει αυτό το γεγονός. Γιατί το πρόβλημα συνίσταται στα παρακάτω: Ποια σχέση κυριαρχεί ανάμεσα στη συσσώρευση και την εργατική δύναμη σε μια αφηρημένη καπιταλιστική κοινωνία; Ο Μαρξ άπαντα: Σαν συνέπεια της σχετικά ταχύτερης ανάπτυξης του σταθερού κεφαλαίου σε σχέση με την ανάπτυξη του μεταβλητού, δημιουργείται αναγκαστικά ένας εφεδρικός στρατός, ο όποιος μια μεγαλώνει, μια μικραίνει, ανάλογα με τις διακυμάνσεις της βιομηχανικής συγκυρίας. Όπως ο μηχανισμός του καπιταλισμού είναι σε θέση να εξασφαλίσει μια αγορά (ακόμα και χωρίς μια επίπλαστη «αρμονία»), έτσι είναι σε θέση να δημιουργήσει επίσης τη μάζα της εργατικής δύναμης, από τη μια εξασφαλίζοντας τον πολλαπλασιασμό της εργατιάς από την άλλη με τη δημιουργία εφεδρικού στρατού.

Έτσι είναι οι συνθήκες σε μια καθαρή καπιταλιστική κοινωνία. Αντίθετα σε μια συγκεκριμένη κοινωνία τα πράγματα, προφανώς δεν είναι με κανένα τρόπο τόσο άπλα. Όσο πιο

σημαντικό είναι το ειδικό βάρος των «μη καπιταλιστικών» οικονομικών μορφών, πόσο σημαντικότερη πρέπει να είναι και η «διόρθωση», που θα αναλάβουμε να κάνουμε, με βάση τις πραγματικές συνθήκες, στα αποτελέσματα αυτής της αφηρημένης ανάλυσης. Είναι κατόπιν τούτων παράλογο να θέλουμε να ανασκευάσουμε τη μαρξιστική θεωρία επικαλούμενοι την εισροή συμπληρωματικής εργατικής δύναμης από το μη καπιταλιστικό χώρο.

Ας παρατηρήσουμε λοιπόν κάπως πιο κοντά Ένα άλλο ισχυρισμό, το βασικό αξίωμα της Ρόζας. Καταλήγει βασικά στη διαπίστωση, ότι ο καπιταλισμός είναι αδύνατο να υπάρξει χωρίς τη συμπληρωματική εργατική δύναμη, που παίρνει από τη μη καπιταλιστική σφαίρα, γιατί χωρίς αυτή την εργατική δύναμη είναι αδύνατη η συσσώρευση, όπως ακριβώς είναι αδύνατη η πραγματοποίηση χωρίς τα «τρίτα πρόσωπα». Τα «πραγματοποιούντα» «τρίτα πρόσωπα» αποκτούν έτσι μια θεωρητική βαρύτητα σε σχέση με τα άλλοτε εκμεταλλευόμενα «τρίτα πρόσωπα», που, αφού έχασαν την ιδιότητά τους σαν τέτοια, έγιναν στο έξης φορείς της καπιταλιστικής παραγωγής.

Λοιπόν: Σύμφωνα με τον Μαρξ υπάρχει στην καθαρή καπιταλιστική κοινωνία ένα πλεόνασμα εργατικής δύναμης (ένας εφεδρικός στρατός), μία, μ' αυτό το γεγονός συνδεδεμένη, αθλιότητα της εργατικής τάξης, μία κατ' αυτό τον τρόπο αναγκαστική αντίφαση μεταξύ παραγωγής και κατανάλωσης των μαζών κ.τ.λ.

Αντίθετα, σύμφωνα με τη Ρόζα, δεν υπάρχει ένα πλεόνασμα, αλλά αναγκαστικά μία έλλειψη εργατικών χεριών. Αυτή η έλλειψη γίνεται τόσο ισχυρή, ώστε ακόμη και η συσσώρευση είναι εντελώς αδύνατη.

Παρερχόμαστε το ζήτημα, σε ποιο βαθμό κάτω από τέτοιους όρους είναι αδύνατη η συσσώρευση, παρότι έχει μεγάλο ενδιαφέρον.

Πρέπει να προσέξουμε το έξης: Εάν δημιουργούταν μια έλλειψη εργατικών χεριών, τότε προφανώς θα ανέβαινε ο εργατικός μισθός. Όσο μεγαλύτερη η έλλειψη, τόσο μεγαλύτερος θα ήταν ο εργατικός μισθός. Αυτό θα ήταν πολύ ωραίο για την εργατική τάξη. Σε μια τέτοια περίπτωση θα μας επιτρεπόταν η «ύπουλη» ερώτηση: Τι θα συνέβαινε όμως μετά με τη θεωρία της εξαθλίωσης; Μήπως θα είχε τότε δίκιο ο Bernstein με τον ισχυρισμό, ότι αυτή η θεωρία είναι ήδη από καιρό ξεπερασμένη; Και τι γίνεται με την αντίφαση μεταξύ παραγωγής και κατανάλωσης; θα μπορούσε λοιπόν μετά το πέρας (άλλωστε όχι και τόσο αποτελεσματικά) της αποστολής της να εξυπηρετήσει σαν στήριγμα τη θεωρία της πραγματοποίησης, να ακυρωθεί η επειδή «δεν είναι πια επίκαιρη» να σβήσει;

Η συν. Ρ. Λ. είναι τόσο αφελής ώστε δεν παρατήρησε ότι η θέση της για «το αδύνατο» του καπιταλισμού χωρίς μη καπιταλιστικά εργατικά χέρια καταστρέφει τις βάσεις της δικιάς της θεωρίας, γιατί αυτή η θέση αρνείται την «αθλιότητα των μαζών», χωρίς την οποία δεν μπορεί να κάνει κανείς ούτε ένα βήμα. Η θέση αυτή καταστρέφει όχι μόνο τη θεωρία της Ρόζας αλλά βρίσκεται επίσης σε κραυγαλέα αντίφαση με τις βάσεις της σωστής επαναστατικής θεωρίας του Μαρξ. Αυτή η θέση ωραιοποιεί τον καπιταλισμό. Αρνείται επίσης τις ενυπάρχουσες τάσεις του καπιταλισμού που εκφράζονται με την εξαθλίωση των μαζών, την ανάπτυξη των ταξικών αντιθέσεων, τη δυσαναλογία παραγωγής και κατανάλωσης κ.τ.λ.

Η Ρ. Λ. ήθελε στη θεωρία να είναι περισσότερο επαναστάτρια από τον Μαρξ. Η ανάλυση μας έδειξε τουναντίον, ότι η «κριτική» αντιμετώπιση του Μαρξ που επιχειρεί οδηγείται στο να παρουσιάσει ωραιοποιημένες τις καπιταλιστικές σχέσεις. Η εκμετάλλευση αντικαταστάθηκε από μια καλόβολη πραγματοποίηση. Το ίδιο επαναλαμβάνεται και εδώ. Η επιθυμία να τεκμηριώσει το «τρομερά επαναστατικό» συμπέρασμα, ότι ο καπιταλισμός θα καταβαραθρωνόταν χωρίς αποικιακά εργατικά χέρια, την μετέθεσε χωρίς να το θέλει σε αντίθεση προς την επαναστατική θεωρία της καπιταλιστικής ανάπτυξης.

Έτσι εκδικείται η μαρξική διδασκαλία, που δεν συγχωρεί κριτικές απόπειρες στο θεωρητικό σύστημα της.

Εξετάσαμε μέχρι τώρα, βασικά μόνο το ζήτημα της εν γενεί καπιταλιστικής εξάπλωσης, μαζί με τις οικονομικές ρίζες της. Έφθασε η ώρα όμως να εξετάσουμε και το ζήτημα των οικονομικών ριζών του ιμπεριαλισμού.

Η συν. Ρ. Λ. εκφράζει στον πρόλογο της εργασίας της την προσδοκία ότι η «Συσσώρευση του Κεφαλαίου» θα έπρεπε να έχει «εκτός από κάποιο καθαρά θεωρητικό ενδιαφέρον επίσης και

κάποια σημασία για την πρακτική πάλη ενάντια στον ιμπεριαλισμό».

Η συν. Ρ. Λ. έχει λοιπόν την άποψη, Ότι η έρευνά της βρίσκεται σε στενή σχέση με το ζήτημα του ιμπεριαλισμού. Αυτό ισχύει βέβαια. Τόσο οι προθέσεις της συγγραφέως όσο και ο κατοπινός ρόλος της πρακτικής της Ρ. Λ. είναι μια ξεκάθαρη απόδειξη γι' αυτό.

Όμως κάθε άλλο παρά περιέχει η εργασία της Ρ. Λ. κάποια λύση γι' αυτό το ζήτημα. Τα ειδικά χαρακτηριστικά μιας ειδικής, ιστορικά οριοθετημένης εποχής εξαφανίζονται εντελώς κάτω από γενικές παρατηρήσεις για την εξάπλωση του κεφαλαίου (οι όποιες επιπλέον όπως δείξαμε είναι και θεωρητικά λανθασμένες).

Είναι χαρακτηριστικό, ότι σχετικά με τη «μελέτη των καρτέλ και των τραστ» η Ρ. Λ. αρκείται στην εργασία της σε μια μικρή μόνο παρατήρηση (σελ. 370).

Άλλα η Ρ. Λ. όχι μόνο δεν δίνει καμιά λύση στο ζήτημα, αλλά ούτε το τοποθετεί σωστά και γι' αυτό καταλήγει σε μια σειρά από λανθασμένα συμπεράσματα.

Ορίζει λοιπόν τον ιμπεριαλισμό π.χ. όπως παρακάτω.

«Ο ιμπεριαλισμός είναι η πολιτική έκφραση της διαδικασίας συσσώρευσης του κεφαλαίου στην ανταγωνιστική της πάλη για τα υπολείμματα του παγκόσμιου μη καπιταλιστικού χώρου, που δεν έχουν ακόμη κυριευθεί».[13]

Εδώ έχουμε μπροστά μας ένα ολόκληρο βουνό από διάφορα λάθη που δεν είναι βέβαια καθόλου τυχαία αλλά αντίθετα ακολουθούν το ίδιο νήμα. Κατ' αρχήν υπήρχε πάντοτε ένας αγώνας του κεφαλαίου για «υπολείμματα» (ένας ορός κάτι παραπάνω από ανακριβής)· δεύτερον βγαίνει σαν συμπέρασμα απ' αυτό τον ορισμό, ότι η πάλη για περιοχές που έχουν ήδη γίνει καπιταλιστικές δεν είναι ιμπεριαλισμός, κάτι που είναι εξωφρενικό· τρίτον βγαίνει πάλι απ' αυτό τον ορισμό σαν συμπέρασμα ότι η πάλη για περιοχές που έχουν ήδη κυριευθεί δεν είναι επίσης ιμπεριαλισμός. Το λάθος αυτού του σημείου του ορισμού είναι κι αυτό εξωφρενικό. Ολόκληρος ο ορισμός πάσχει από το βασικό σφάλμα, ότι χειρίζεται το πρόβλημα χωρίς να παίρνει καθόλου υπ' όψη της την αναγκαιότητα του ειδικού χαρακτηρισμού του κεφαλαίου σαν χρηματιστικού κεφαλαίου. Εμπορικός καπιταλισμός και μερκαντιλισμός, βιομηχανικός καπιταλισμός και φιλελευθερισμός, χρηματιστικό κεφάλαιο και ιμπεριαλισμός όλες αυτές οι φάσεις ανάπτυξης του καπιταλισμού εξαφανίζονται εδώ η διαλύονται μέσα στο γενικό όρο «ο καπιταλισμός σαν τέτοιος». Τα ειδικά χαρακτηριστικά των χρηματιστικών καπιταλιστικών παραγωγικών σχέσεων, των παραγωγικών σχέσεων της μονοπωλιακής καπιταλιστικής παραγωγής, που κυριαρχείται και ελέγχεται από τις τράπεζες, εξαφανίζονται. Πως θα μπορούσε λοιπόν να γίνει κατανοητή η ειδική «πολιτική έκφραση» του καπιταλισμού χωρίς μια κατανόηση της ειδικής μορφής αυτού του καπιταλισμού; Η πολιτική δεν είναι σε τελευταία ανάλυση τίποτε άλλο παρά ένα μέσο για την επέκταση ενός δοσμένου τύπου παραγωγικών σχέσεων. Ειδικά αυτό δεν μπορεί να το ξεδιαλύνει η Ρ. Λ., μάλιστα δεν το βλέπει καθόλου. Προτιμάει να μιλάει «γενικά» για τα πράγματα, χωρίς να παίρνει καθόλου υπ' όψη της τις πραγματικές, συγκεκριμένες - ιστορικές ιδιομορφίες της εποχής μας, που σαν τέτοιες έχουν ανάγκη από μια ιδιαίτερη ανάλυση.

Θα αναφερθώ εδώ σ' ένα σύντομο και περιεκτικό παράδειγμα με βάση το οποίο μπορεί να γίνει κατανοητό πόσο αστήρικτη είναι η λουξεμβουργιανή αντίληψη για τον ιμπεριαλισμό.

Εννοούμε την κατάληψη της περιοχής Ρούρ από τους Γάλλους. Από τη σκοπιά του ορισμού της Ρ. Λ. δεν πρόκειται εν προκειμένω για ιμπεριαλισμό, διότι:

1. λείπουν εδώ τα «υπολείμματα»
2. δεν υπάρχει μη καπιταλιστικός χώρος και
3. η περιοχή του Ρούρ είχε ήδη πριν από την κατάληψη ένα ιμπεριαλιστή κατακτητή.

Συνοπτικά: όλα τα χαρακτηριστικά που αναφέρει η Ρ. Λ. για το χαρακτηρισμό μιας ιμπεριαλιστικής πολιτικής αστοχούν στο συγκεκριμένο παράδειγμα. Από την άλλη πλευρά βρίσκονται κάτω από τον τίτλο του ιμπεριαλισμού π.χ. οι εμπορικοί πόλεμοι της Πορτογαλίας ή η πολιτική των Ισπανών στην Αμερική αμέσως μετά την κατάληψη της. Το κριτήριο των ειδικών σχέσεων παραγωγής, το μοναδικό κριτήριο, που μας επιτρέπει να κατανοήσουμε τις ιδιαιτερότητες μιας εκτενούς ιστορικής εποχής, εξαφανίζεται. Ρωτάμε λοιπόν: υπάρχει κάποια σχέση μεταξύ των γενικών αξιωμάτων της θεωρίας της Ρ. Λ. και του λαθεμένου ορισμού της για τον ιμπεριαλισμό; Κατά τη γνώμη μας οπωσδήποτε. Πράγματι: Γιατί προσαρτώνται καπιταλιστικές περιοχές; Μ'

αυτόν τον τρόπο δεν μπορεί να βοηθηθεί η πραγματοποίηση. Την πραγματοποίηση μπορούν να βοηθήσουν μόνο «τρίτα πρόσωπα», μόνο μη καπιταλιστικοί «παραγωγοί», που έρχονται αρωγοί στον καπιταλισμό στα περίπλοκα καθήκοντα της πραγματοποίησης. Η οικειοποίηση ξένων περιοχών, στις όποιες κυριαρχεί το ξένο κεφάλαιο, εμφανίζεται απ' αυτή τη σκοπιά φανερά αφύσικη.

Η Ρ. Λ. τονίζει ακριβώς το μη καπιταλιστικό χαρακτήρα αυτού που γίνεται αντικείμενο μιας ιμπεριαλιστικής δράσης. Έτσι γράφει σ' άλλο σημείο για το μιλιταρισμό:

Ο μιλιταρισμός «παίζει τον αποφασιστικό ρόλο... σαν μέσο της ανταγωνιστικής πάλης των καπιταλιστικών χωρών μεταξύ τους για περιοχές μη καπιταλιστικού πολιτισμού».[14]

Λοιπόν «μη καπιταλιστικός πολιτισμός». Αντίθετα οι καπιταλιστικές περιοχές εξαλείφονται, γεγονός που εναντιώνεται σε κάθε λογική. Η εξάλειψη τους όμως είναι το αποτέλεσμα του γεγονότος ότι η Ρ. Λ., αντί να ασχολείται με το ζήτημα του ύψους και της μάζας του κέρδους, ταλαιπωρείται μ' ένα λανθασμένα εννοούμενο πρόβλημα πραγματοποίησης. Κατά παράξενο τρόπο έχει ορισθεί ο ιμπεριαλισμός κατά τον ίδιο τρόπο, ούτε λίγο ούτε πολύ, από τον Καρλ Κάουτσκυ. Κατά την αντίληψη του Κάουτσκυ συνιστά ο ιμπεριαλισμός μια βίαιη πάλη για επιπλέον αγροτικές περιοχές (παρότι ο Κάουτσκυ θεωρεί τις αγροτικές περιοχές κύρια σαν προμηθευτές πρώτων υλών). Τόσο ο Κάουτσκυ όσο και η Ρόζα είναι ανίκανοι να καταλάβουν, ότι η πάλη των μεγάλων μονοπωλιακών καπιταλιστικών οργανισμών δεν μπορεί να ικανοποιηθεί μ' αυτό το στόχο. Η συνθλιπτική δράση των ιμπεριαλιστικών χειρισμών εξαπλούται όχι μόνο στα πρόθυμα να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους «τρίτα πρόσωπα», αλλά επίσης και στις καπιταλιστικές περιοχές, μάλιστα και στις ίδιες τις «ξένες» περιοχές του χρηματιστικού κεφαλαίου. Η πάλη μεταβλήθηκε λοιπόν από μια απλή πάλη για τη διανομή των αγροτικών περιοχών σε μια πάλη για την αναδιανομή του κόσμου.

Καταλήγουμε μετά απ' αυτά στο συμπέρασμα:

Η Ρ. Λ. δεν είναι σε θέση να ερμηνεύσει τη διαδικασία συσσώρευσης σαν τέτοια. οι διαδικασίες που ξεπηδούν από τη σχέση μεταξύ καπιταλιστικής και μη καπιταλιστικής σφαίρας παραμένουν αξεκαθάριστες, πράγμα που όμως σημαίνει ότι η Ρ. Λ. δεν είναι σε θέση να εξηγήσει σωστά την εξάπλωση του κεφαλαίου.

Ακόμη λιγότερο είναι τελικά σε θέση να εξηγήσει τα ειδικά χαρακτηριστικά του ιμπεριαλισμού.

Τελειώνοντας θα δώσουμε σε συντομία το σκαρίφημα μιας θετικής λύσης του προβλήματος που μόλις διατυπώσαμε. Πρόκειται εδώ για την απάντηση στην ακόλουθη σειρά ερωτημάτων:

1. Τι καθορίζει την εξάπλωση του κεφαλαίου σαν τέτοια και σε τι συνίστανται οι οικονομικές της ρίζες;

2. Πως εξηγείται η εξαιρετική όξυνση της ανταγωνιστικής πάλης μεταξύ των καπιταλιστικών κρατών;

3. Πως είναι δυνατόν να εξηγηθούν οι ειδικές μορφές αυτής της πάλης (χρησιμοποίηση βίας, πολέμου);

4. Σε τι συνίσταται το αντικειμενικό περιεχόμενο αυτής της καπιταλιστικής εξάπλωσης συγκρινόμενο με αυτό μιας καπιταλιστικής εξάπλωσης γενικά;

Ας προσπαθήσουμε να απαντήσουμε σύντομα σ' αυτά τα ερωτήματα.

1. Η εξάπλωση του κεφαλαίου καθορίζεται από την κίνηση του κέρδους, από τον όγκο αυτού του κέρδους και από εκείνο το ύψος, από το οποίο εξαρτάται αυτός ο όγκος. Η κίνηση εμπορευμάτων και κεφαλαίων ακολουθεί το νόμο της εξίσωσης του ποσοστού κέρδους. Δεν χωράει αμφιβολία, ότι αυτή η διαδικασία πρέπει να εξετασθεί από τη σκοπιά της αναπαραγωγής του κοινωνικού συνολικού κεφαλαίου. Ο τύπος της αναπαραγωγής είναι:

Ε.Δ.

ΧΕ< . ..Π...Ε΄-Χ΄

Μ.Π

(Χ= χρήμα, Ε = εμπόρευμα, Ε.Δ. = εργατική δύναμη, Μ.Π. = μέσα παραγωγής, Π = παραγωγή. Οι τόνοι υποδηλώνουν την προσαύξηση των μεγεθών από την υπεραξία.).

Έχουμε εδώ μπροστά μας τρία τμήματα αυτής της διαδικασίας: τη μετατροπή της χρηματικής

μορφής του κεφαλαίου στη μορφή του παραγωγικού κεφαλαίου (το χρήμα μετατρέπεται σε μέσα παραγωγής και εργατική δύναμη)· το παραγωγικό κεφάλαιο λειτουργεί σαν τέτοιο (η πραγματική διαδικασία της παραγωγής που συμβολίζεται με το γράμμα Π η οποία είναι ταυτόχρονα η διαδικασία παραγωγής υπεραξίας), με αποτέλεσμα τη μετατροπή της μορφής του παραγωγικού κεφαλαίου σε εμπορευματική μορφή· τελικά τη μετατροπή του όγκου των εμπορευμάτων σε χρήμα με βάση την αξία του, δηλ. τη μετατροπή της εμπορευματικής μορφής του κεφαλαίου στη χρηματική του. Είναι ξεκάθαρο, ότι το μέγεθος του κέρδους μπορεί να διακυμαίνεται ανάλογα με τους διαφορετικούς όρους της πρώτης της δεύτερης και της τρίτης διαδικασίας, που από κοινού απαρτίζουν τη συνολική κύκλιση του κεφαλαίου.

Εάν υπάρχουν φθηνότερα παραγωγικά μέσα η φθηνότερα εργατικά χέρια, τότε αυξάνει ανάλογα το ποσοστό κέρδους, πράγμα που επιδιώκει να εκμεταλλευθεί το κεφάλαιο. Εάν υπάρχουν άλλοι όροι που σχετίζονται με την τοποθεσία της βιομηχανίας, δηλ. με το γεωγραφικό σημείο τοποθέτησης του κεφαλαίου όροι που αυξάνουν ανάλογα το ποσοστό κέρδους, τότε ρέει το κεφάλαιο προς τα κει. 'Εάν έχουμε τελικά ευνοϊκότερους όρους για την πραγματοποίηση του όγκου των εμπορευμάτων, αυξάνει τότε επίσης σ' αυτή την περίπτωση το ποσοστό κέρδους, ενώ το κεφάλαιο προσανατολίζεται προς αυτή την κατεύθυνση σε μεγαλύτερο βαθμό. Συνεπώς βρίσκονται οι ρίζες της καπιταλιστικής εξάπλωσης τόσο στους όρους του αγοράζειν όπως και στους όρους της ίδιας της παραγωγικής διαδικασίας, καθώς και σ' αυτούς της πώλησης. 'Εδώ αντιστοιχούν γενικά τρία προβλήματα: το πρόβλημα των αγορών πρώτων υλών, και εργατικής δύναμης, το πρόβλημα των νέων σφαιρών τοποθέτησης του κεφαλαίου, τελικά το πρόβλημα των αγορών διάθεσης των προϊόντων. Το ρεζερβουάρ των μη καπιταλιστικών, ειδικά των μορφών οικονομίας που είναι απομακρυσμένες από τα κέντρα του αναπτυγμένου καπιταλισμού, εξασκεί μια βασική ελκτική δύναμη για το λόγο ότι εγγυάται ακριβώς (ακόμα και με ψηλά έξοδα μεταφοράς) ένα μέγιστο κέρδος. Η επίτευξη ενός αποικιακού πρόσθετου κέρδους μας εξηγεί την κατεύθυνση της καπιταλιστικής εξάπλωσης. Αυτό όμως δεν σημαίνει με κανένα τρόπο ότι η πάλη εκτυλίσσεται η μπορεί να εκτυλιχθεί μόνο σ' αυτή την κατεύθυνση. Αντίθετα: όσο περισσότερο θα εξελίσσεται αυτή η πάλη τόσο περισσότερο (κάτω από τον όρο βέβαια της περαιτέρω ύπαρξης του καπιταλισμού) θα μετατρέπεται σε αγώνα για τα καπιταλιστικά κέντρα.

Ακόμα και σ' αυτή την περίπτωση η κίνηση του κέρδους είναι το κύριο ζήτημα (π.χ. εγγυάται η ένωση του γαλλικού σιδήρου με τον άνθρακα του Ρούρ μια μέγιστη αύξηση του κέρδους).

2. Η τεράστια όξυνση της ανταγωνιστικής πάλης μεταξύ των καπιταλιστικών χωρών εξηγείται ακριβώς από την προσάρτηση ελεύθερων αντικειμένων καπιταλιστικής εκμετάλλευσης στις τρεις κατευθύνσεις που αντιστοιχούν στα τρία τμήματα του γενικού τύπου της αναπαραγωγής. Εδώ μετατρέπεται η ποσότητα σε ποιότητα. Αυτό το πρόβλημα έχει φωτισθεί στη βιβλιογραφία επακριβώς.

3. Οι ειδικές μορφές της ανταγωνιστικής πάλης (η μετατόπιση του κέντρου βάρους από την περιοχή της πάλης μέσω χαμηλότερων τιμών στην περιοχή της αυξημένης πίεσης, τελικά του πόλεμου) ξεπηδούν κατ' αρχήν από τη μονοπωλιακή δομή του σύγχρονου καπιταλισμού, κατά δεύτερο λόγο από το γεγονός, ότι μεγάλωσε η σημασία της πάλης για πρώτες όλες και για περιοχές για εξαγωγή κεφαλαίου (στις οποίες δε γίνεται λόγος για πάλη μέσω χαμηλότερων τιμών) εφ' όσον επιπλέον τίθεται ο όρος της μονοπωλιακής κατοχής αυτών των σφαιρών· και τρίτο από την κατάσταση, ότι το πρόβλημα της διάθεσης έγινε διαφορετικό, διότι δεν πρόκειται πλέον για μια πάλη ανάμεσα σε επιχειρήσεις ίδιας μορφής στην ειδική μορφή του ανταγωνισμού, αλλά για μια πάλη γιγαντιαίων, υποστηριζόμενων από την κρατική εξουσία, «κρατικοκαπιταλιστικών τραστ».

Στη μάχη ανάμεσα σε επιχειρήσεις με διαφορετική μορφή, π.χ. Ένα τραστ άνθρακος μ' ένα τραστ σιδήρου, η τακτική των χαμηλότερων τιμών δεν έχει νόημα. "Αν περιλαμβάνει η πάλη αυτή σύνθετες επιχειρήσεις, τότε γίνεται αναπόφευκτα και η μέθοδος πάλης σύνθετη. Τα σύγχρονα καπιταλιστικά κράτη δεν είναι πλέον, από οικονομική άποψη, τίποτε άλλο παρά σύνθετα οικονομικά γιγαντιαία τραστ. Από την άλλη πλευρά είναι εντελώς διαφορετικό επίσης το πρόβλημα της πάλης για τη διάθεση μιας ομοειδούς παραγωγής, κάτω από την εξουσία της μονοπωλιακής μορφής του κεφαλαίου, που είναι αναγκασμένο να επιδιώκει την αποκλειστική κατοχή μιας δοσμένης αγοράς, τον αποκλεισμό της με τελωνειακούς τοίχους και την υπαγωγή της κρατικής της

οργάνωσης.

4. Σαν συνέπεια αυτού, αλλάζει επίσης σ' ορισμένα όρια το αντικειμενικό περιεχόμενο της εξάπλωσης του κεφαλαίου. Είδαμε, ότι οι μορφές εξάπλωσης άλλαξαν με την όξυνση των μεθόδων πάλης. Αναγνωρίσαμε παρακάτω ότι αυτό από την πλευρά του είναι μια συνέπεια του μετασχηματισμού των μορφών του ίδιου τού κεφαλαίου. 'Όμως όπως ο πόλεμος δεν είναι τίποτε άλλο παρά η «συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα», έτσι και η πολιτική από την πλευρά της δεν είναι τίποτε άλλο παρά η μέθοδος αναπαραγωγής συγκεκριμένων παραγωγικών σχέσεων. Συνακόλουθα διαφέρει η σύγχρονη εξάπλωση του κεφαλαίου από την προηγούμενη κατά το ότι, αυτή (η σύγχρονη) αναπαράγει διευρυμένα το νέο ιστορικό τύπο των παραγωγικών σχέσεων, δηλ. τον τύπο των σχέσεων του χρηματιστικού καπιταλισμού. Σ' αυτό ακριβώς συνίσταται το βασικό, συστατικό χαρακτηριστικό του ιμπεριαλισμού, που η Ρ. Λ. παραβλέπει ολοσχερώς. Τι σημαίνουν λοιπόν όλα αυτά για τον ιμπεριαλισμό, όταν δεν καταλαβαίνει κανείς τα ειδικά ιστορικά χαρακτηριστικά του; Σημαίνουν πραγματικά μια παρερμηνεία τόσο των απαντήσεων της μαρξιστικής μεθοδολογίας όσο επίσης και της «συγκεκριμένης Ιστορικής διαδικασίας», την οποία επικαλείται τόσο συχνά (η Ρ.Λ.) για να καταπολεμήσει τα «άψυχα σχήματα» του μαρξιστικού «Κεφαλαίου».

Υποσημειώσεις:

1. R. Luxemburg, Die Akkumulation des Kapitals. Antikritik Άπαντα τόμος VI, σελ. 398, Viva - Verlag Βερολίνο.

2. Σημειώνουμε παρεμπιπτόντως ότι στην «Antikritik» (άπαντα, τόμος VI σελ. 470, 1923) η Ρ. Λούξεμπουργκ ισχυρίζεται ότι ο Μαρξ δεν εξετάζει πουθενά μια «απομονωμένη» καπιταλιστική κοινωνία, αλλά θεμελιώνει εννοιολογικά την πραγματική τάση του καπιταλισμού για παγκόσμια κυριαρχία. Αυτή η αντιπαράθεση είναι λογικά αστήρικτη. Πέρα απ' αυτό είναι απόλυτα λανθασμένος ο ισχυρισμός ότι ο Μαρξ δεν μιλάει πουθενά για μια «απομονωμένη κοινωνία». Για παράδειγμα θυμίζουμε το επόμενο σημείο: «Για να απλοποιήσουμε το πρόβλημα, κάνουμε αφαίρεση από το εξωτερικό εμπόριο και θεωρούμε ένα κλειστό έθνος» (Κ. Μαρξ, Theorien über den Mehrwert,τόμος II σελ. 249)

3. R. Luxemburg ό.π. σελ. 234-235. Σ' ότι άφορα την τελευταία πρόταση, που περιέχει μια λανθασμένη αντιπαράθεση, πρέπει να θυμηθούμε την έξης πρόταση του Μαρξ: «Οι διαφορετικές κοινότητες βρίσκουν στο φυσικό περιβάλλον τους διαφορετικά μέσα παραγωγής και διατροφής. Οι τρόποι παραγωγής, και ζωής τους και τα προϊόντα τους είναι συνεπώς διαφορετικά. Είναι αυτή η αυτοφυής διαφοροποίηση που προκαλεί την επαφή μεταξύ τους και την αμοιβαία ανταλλαγή των προϊόντων» (K. Marx. Kanital. 1919. τόμος I. σελ. 31-61

4. K. Marx, Theorien über den Mehrwent, τόμος III, σελ. 279280. (Η τελευταία υπογράμμιση δική μας, Ν. Μπ.)

5. Κ. Μαρξ, Το Κεφάλαιο, τόμος τρίτος, εκδ. Σ.Ε. σελ. 300-301.

6LΚ. Μαρξ, Το Κεφάλαιο, τόμος τρίτος εκδ. Σ. Ε. σελ. 324.

7. R. Luxemburg, ό.π. σελ. 367.

8. Αυτό το πρόβλημα μελετάται διεξοδικά στο εξαιρετικά ενδιαφέρον, ασυνήθιστα ελκυστικό και λογικά δομημένο άρθρο του συν. Kritzmann: «Για τη συσσώρευση του κεφαλαίου και τα τρίτα πρόσωπα» (Wjestnik Soziali stitscheskois Akademii, τεύχος 5, Μόσχα 1923, στα ρωσικά).

9. R. Luxemburg, όδ.π. σελ. 281.

10 ο.π. σελ. 283.

11. ο.π. σελ. 283-284.

12. ο.π. σελ. 285.

13. R. Luxemburg, ό.π. σελ. 361.

14. R. Luxemburg, ό.π. σελ. 367-368.